

उच्च संरक्षण मूल्य र जैविक विविधता : पहिचान व्यवस्थापन र अनुगमन

एफ.एस.सी. वन व्यवस्थापन मापदण्डमा वातावरणीय मूल्य र सेवालाई नकारात्मक प्रभावबाट जोगाउने र संरक्षणको हिसाबले उच्च महत्वको वन (HCVFS) को व्यवस्थापन गर्नको लागि अनेकौं प्रावधानहरु समावेश गरेको छ ।

जैविक विविधता र उच्च संरक्षण मूल्यलाई कसरी व्यवस्थापन गर्ने?

जैविक विविधता संरक्षण र उच्च महत्वको वनलाई संरक्षण गर्ने तीनवटा चरण छन् - पहिचान, व्यवस्थापन र अनुगमन :

सबै वन मूल्यवान नै हुन्छन् ...तर कुनैले भने **critical** वातावरणीय र सामाजिक मूल्य समेत राख्ने भएकोले तिनलाई विशेष चासो दिनु परेको हो । यिनीहरु नै संरक्षणको हिसाबले उच्च महत्व राख्ने वनहरु हुन् ।

जैविक विविधता HCVs को मापन गर्ने

जैविक विविधता र HCVs समावेश हुने गरी व्यवस्थापन योजना बनाउने

जे संरक्षण गर्ने योजना बनाएको छ त्यो संरक्षण भए नभएको निरिक्षण गर्ने

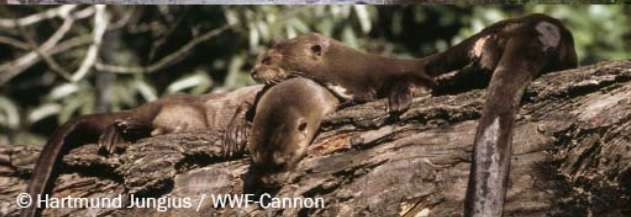
तपाईंले के पाउनु भयो र त्यो कहाँ छ, पत्ता लगाउनुहोस्, अनि त्यसको बारेमा अरुसँग परामर्श लिनुस्

तपाईंले जे पहिचान गर्नुभयो :

- त्यसको आधारमा संरक्षण गर्ने प्राथमिकता निर्धारण गर्नुस्,
- संरक्षण गर्न के के अवरोध आए पहिचान गर्नुस्
- संरक्षण गर्न के कस्ता कामहरु गर्ने निधो गर्नुस् ती कामहरु गरिहाल्नुस् !

आफुले गरेको अनुगमन र कुनै नयाँ वैज्ञानिक सूचनाको उपयोग गरेर आवश्यक भए छ भने व्यवस्थापन योजना परिमार्जन गर्नुस् ।

संरक्षणको हिसाबले उच्च महत्वको वन हुनु भनेको सबै कुरालाई संरक्षण क्षेत्र बनाउने भनेको होईन ! के गर्ने भन्ने छनौट तपाईंले पहिचान गरेको **critical value** र पहिले गर्दै आएको वन व्यवस्थापनको आधारमा तपाईं आफैले गर्ने हो ।

प्रथम चरण
पहिचान

पहिचान

पहिलो चरण भनेको तपाईंले वनमा के पाउनु भयो र त्यो कहाँ छ भन्ने कुरा निश्चित गर्नु हो । तपाईंको वनमा वा वनको केही भागमा यस्तो महत्वपूर्ण संरक्षण गुण छ छैन भन्ने कुरा पत्ता लगाउनु हो ।

तपाईंले वनको मापन गर्नु पर्छ । सानो वन छ र त्यहाँ न्युन इन्टेन्सिटीको मात्र कम भएको छ भने यसलाई सरल बनाउनुस । उच्च संरक्षण महत्व छ छैन भन्ने पहिचान गर्दा अरुसँग विचार विमर्श गर्नु अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ । यस्तो बेलामा स्थानीय व्यक्ति र विषय विज्ञको राय लिनु पर्दछ । तपाईंको मुल्यांकनले तल दिएको प्रश्नको उत्तर (समाधान) दिनु पर्दछ:

प्रजाति: मुलुकको राष्ट्रिय कानूनमै व्यवस्था गरी संरक्षण गरिएका दुर्लभ, संकटापन्न वा खतराजन्य प्रजातिहरू छन् कि छैनन् ? तिनीहरू के के हुन् र कहाँ कहाँ छन् ?

HCVF: यदि यस्ता प्रजातीको "सघन उपस्थिति" छ भने यस्तो भवन सम्भवत HCVF को रूपमा रहन सक्छ ।

इकोसिस्टम-वासस्थान: के त्यहाँ विशेष किसिमको वनस्पति पाईन्छ ? (जस्तै वनको प्रकार, सीमसार क्षेत्र वा घाँसे मैदान)

HCVF: आफ्नो देशमा वा विश्वमै दुर्लभ किसिमको क्षेत्र छ भने त्यस्तो वन सम्भवत HCVF को रूपमा रहन सक्छ ।

वातावरणीय सेवा: समुदाय वा तटीय (downstream) क्षेत्रमा बसोवास गर्ने मानिसहरूलाई महत्वपूर्ण सेवा पुऱ्याउने वन -जस्तै पानी मुल संरक्षण गर्ने, पहिरो नियन्त्रण गर्ने) छ त ?

HCVF: यदि यस्ता सेवाहरू critically important छन् भने त्यस्तो वन पनि सम्भवत HCVF हुन सक्छ ।

सामाजिक र सांस्कृतिक महत्व: वनमा नै आश्रित कुनै समुदाय -जस्तै काठ, दाउरा, जन्तु-जनावर, बोक्रा, विउ आदि लिने) छन् त ? त्यस्ता कुनै समुदाय छन् त जसको लागि वन ऐतिहासिक र सांस्कृतिक महत्व -जस्तै चिहान, पुरानो ग्रामीण वस्ती, धार्मिक स्थल) बोकेको र छुटाउनै नसक्ने छ ? यी प्रश्नको उत्तर खोज्न स्थानीय समुदायसँग वन र वनको प्रयोग गर्ने सम्बन्धमा छलफल गर्नु पर्दछ ।

HCVF: यदि यी वनहरू स्थानीय समुदायका लागि critically important नै हुन् (सांस्कृतिक कारणले) त ? हुन भने सम्भवत त्यस्ता वन HCVF हुन सक्छन् ।

तपाईंले यसरी उच्च महत्वका वन भनेर वर्गीकरण गरे पनि वा नगरेपनि जैविक विविधता, वातावरणीय सेवा र वनको सामाजिक प्रयोग गर्ने पक्षलाई आफ्नो वन कसरी व्यवस्थापन गर्ने त भनी निर्णय लिँदाको समयमा ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ ।

परिभाषा

जैविक विविधता: प्राकृतिक विविधता - प्रजाती, जनसंख्या र इकोसिस्टमको विविधता

संरक्षणको हिसाबले उच्च महत्व भएको वन (HCVF) भनेको महत्वको हिसाबले अद्वितीय र क्रिटिकल वन हो । यस्ता वनहरूले असाध्यै महत्वपूर्ण वातावरणीय अथवा सामाजिक महत्व (उच्च संरक्षण मुल्य) बोकेको हुनाले यिनको सान्दर्भिकता रहेको छ ।

६ किसिमका उच्च संरक्षण महत्व भएका वन

HCV 1 राष्ट्रिय, क्षेत्रीय वा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा सघन जैविक विविधताको महत्व भएका वनहरू -यो अन्तर्गत संरक्षण क्षेत्र, दुर्लभ वा संकटापन्न प्रजाति, एउटै क्षेत्रमा मात्र पाइने प्रजाति र प्रजातीको मौसमी सघनता पर्दछन् ।

HCV 2 राष्ट्रिय, क्षेत्रीय वा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा महत्वपूर्ण ठूलठूला भू-दृश्यस्तरका वन

HCV 3 दुर्लभ, संकटापन्न वा लोपोन्मुख इकोसिस्टम भएका वन

HCV 4 Critical अवस्थामा आधारभूत प्राकृतिक सेवा दिने वन

HCV 5 स्थानीय समुदायका आधारभूत आवश्यकता पुरा गर्ने वन

HCV 6 स्थानीय समुदायका परम्परागत सांस्कृतिक पहिचानको लागि आवश्यक पर्ने वन

(These six types are an elaboration of FSC's definition of HCVs, - see glossary of terms in FSC standard FSC-STD-01-001)

उच्च संरक्षण महत्वको वन हुनको लागि कुनै एउटा अचप्लअर्बाथि कउषचतवलत खगिभ हुनु पर्दछ । तपाईंको सम्पूर्ण वन क्षेत्र नै उच्च महत्वको वन हुन सक्छ अथवा वनको केही भागले मात्र यस्तो महत्व बोकेको हुन सक्छ । त्यही भागलाई नै विशेष किसिमले व्यवस्थापन गर्नु पर्ने हो जसले गर्दा ती महत्वपूर्ण गुण सुरक्षित भइरहोस् ।

© Michael Terrettaz / WWF-Cannon

द्वितीय चरण व्यवस्थापन

व्यवस्थापन

वन र जैविक विविधता पहिचान गर्ने काम गरिसकेपछि अब तपाईंले निर्माण गरेको व्यवस्थापन योजनाले तिनको संरक्षण गर्छ भन्ने कुराको सुनिश्चितता गर्नु पर्दछ। तल दिइए बमोजिम गर्नुहोला :

तपाईंका उद्देश्यहरू निर्धारण गर्नुस् : तपाईंले के संरक्षण अथवा जोगाउने हो ? (जस्तै लोपोन्मुख चरा छन् भने उनीहरूले गुँड लगाउने वन क्षेत्रको संरक्षण गर्ने)

यसो गर्न के के समस्या पर्छन् त्यो पत्ता लगाउन : के के खतरा छन त ? (जस्तै logging ले चरा ओथारो बस्दा डिस्टर्ब गर्छ र शिकारीले चराको फुल चोरी गरिदिन्छन् आदि

यस्तो हुन नदिन के के कामहरू गर्ने हो निधो गर्नुस् : तपाईंले के गर्न सक्नुहुन्छ ? (जस्तै चराले गुड लगाउने महिनामा ती क्षेत्रमा logging नगर्ने र वन्यजन्तु संरक्षण गर्ने निकायलाई चोरी शिकारी रोक्ने काममा सहयोग माग्नुस् । तपाईंले बाहिरी समस्यालाई नियन्त्रण गर्न नसक्ने पनि हुनसक्छ तर कम्तिमा ती समस्यालाई क मगर्ने तर्फ केही कदम अगाडि त बढ्न सक्नुहुन्छ नि ।

ती निर्धारित काम गर्नुस् ! काम नगर्ने हो भने पहिचान गर्ने, योजना बनाउने काम गर्नुको कुनै तुक छैन । HCVF संरक्षण गर्न सकिने केही कामको उदाहरण :

- सीमसार क्षेत्र वा कुनै सांस्कृतिक महत्वको स्थान वरिपरिको क्षेत्रलाई विशेष संरक्षित क्षेत्र बनाउने ।
- कुनै प्रजातिको बच्चा कोरल्ले गर्भाधारण गर्ने महिनामा कुनै अवरोध हुने किसिमका काम नगर्ने ।
- संरक्षित प्रजातिको शिकार नियन्त्रण गर्न कदम चाल्ने
- पानी वा माटो विग्रने, तिनको श्रोत खलबलिने, प्रदुषित हुने कामहरू रोक्न वा कम गर्ने किसिमले आफ्ना योजनामा फेरबदल गर्ने ।

तृतीय चरण अनुगमन

अनुगमन

तपाईंको व्यवस्थापन नै जैविक विविधता र उच्च महत्वको वन जोगाउन सहायक बनोस् भन्ने हो भने तपाईंले नियमित रूपमा के के भइरहेको छ भन्ने कुरा नियाल्नु पर्दछ । अनुगमन एकदमै जटिल र महंगो हुनु पर्दैन मात्र तलका प्रश्नको जवाफ खोज्नुस् :

- तपाईंले के को र किन अनुगमन गर्दै हुनुहुन्छ ?
- यो काम कसरी गर्दै हुनुहुन्छ ।
- कसले र कति पटक यो काम गर्दैछ ।
- आएका नतिजा को सँग बसेर छलफल गर्नुहुन्छ र त्यसको कसरी सदुपयोग गर्नुहुन्छ ।

यी प्रश्नको उत्तर आएपछि एउटा साधारण अनुगमन योजना बनाउन सकिन्छ । यो सम्बन्धी थप जानकारीको लागि त्रिफिड नोट ५ सरल अनुगमन विविध हेर्नुहोला)

यदि तपाईंको वन वा वनको कुनै क्षेत्र उच्च संरक्षण महत्वको रूपमा देखियो भने यसको मतलब तपाईंले त्यहाँबाट केही निकाल्नै नपाउने भन्ने होइन । तपाईंले त्यस्तो महत्वलाई विग्रन नदिनको लागि विशेष सावधानी अपनाउनुस् भन्ने मात्र हो ।

यदि तपाईंको न्यून इन्टेन्सिटीको काम हो भने यसले HCVF, जैविक विविधतामा खासै असर पारेको हुँदैन, तर तपाईंले चेक गर्नु पर्छ । कुनै कुनै केसमा त केही व्यवस्थापन नगर्नु भन्दा संरक्षण मात्र गर्नु पनि अफ राम्रो हुन्छ । यस्तो अवस्थामा तपाईंले आफ्ना कामहरूले जैविक विविधता वा जम्हँ मा नकारात्मक असर पुगेको छैन भन्ने कुरा देखाउनु पर्दछ ।

© Tim Rayden / ProForest

संरक्षण क्षेत्र

कुनै कुनै एफ.एस.सी. मापदण्डले केही प्रजातिहरू संरक्षित भएका छन् वा तपाईंको वनमा भएका प्रत्येक वनस्पतीका प्रकारहरू जोगिएका छन् भन्ने कुरा निश्चित गर्नको लागि संरक्षण क्षेत्र बनाउन उपयुक्त हुन्छ त भन्ने कुरा हेर्नु पर्दछ । न्यून इन्टेन्सिटी अपरेसनहरू -जस्तै फलफूल टिप्ने, विउ निकाल्ने) मात्र गर्ने हो भने छुट्टै संरक्षण क्षेत्र बनाइराख्नु नै पर्दैन । तपाईंले त्यतिकै संरक्षण गरि नै रहनु भएको छ नि ।

स-साना वनहरू मिलि बनेको समूहको लागि भने छुट्टाछुट्टै संरक्षण क्षेत्र बनाउनु भन्दा संरक्षणलाई समूहस्तरमा नै गर्नु फलदायी हुन्छ ।

समूह प्रमाणीकरण भएको अवस्था

प्रमाणित समूहहरू भने फरक हुन्छन्, उनीहरू साइज, इन्टेसिन्टी र संस्थागत संरचनाको हिसाबले एकै हुन्छन् र समूह सदस्यहरू टाढा टाढा रहेका हुन्छन्। यस्ता भिन्नताले गर्दा यी समूहहरूले जैविक विविधता र HCVF को व्यवस्थापन पनि फरक फरक तरिकाले नै गर्दछन्। समूह व्यवस्थापक, सदस्यहरू र प्रमाणीकरण निकाय सँगै बसी आफ्नो मुल्यांकनको आधारमा कुन स्तरको जैविक विविधता, HCVF गर्ने हो त्यसको छिनोफानो गर्नु पर्दछ। जैविक विविधता, HCVF व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी स्पष्ट होस् र सबैले बुझ्नु भन्ने उद्देश्यले छलफलमा निक्कौं गरिएका कुराहरूको माइन्टुट गरी राख्नु राम्रो हुन्छ।

जैविक विविधता र उच्च संरक्षण महत्व कार्वनको व्यवस्थापन गर्न तल दिए अनुसारका ३ किसिमका समूहले छुट्टाछुट्टै रणनीति अँगालेका छन्।

<p>एफ.एस.सी. प्रमाणित वनहरूको समूह एउटै वन जस्तो देखिन्छ (प्रमाणित वनहरू सँगसँगै रहेका हुन्छन् र समग्रमा एउटै ठूलो वनको जस्तो वातावरणीय चरित्र देखिन्छ।)</p>	<p>समूहहरू जति जति ठूलो वनजस्तो हुन्छन् त्यति नै सामूहिक काम उपयुक्त हुन्छ। यसो हुँदा साना वनको छुट्टाछुट्टै काम भन्दा समग्र क्षेत्रको लागि बनेको संरक्षण योजना कम खर्चिलो र फाइदाजनक हुन्छ। यस्तो समूहको लागि भु दृश्य लेवलमा नै पहिचान, व्यवस्थापन र अनुगमन गर्ने काम उपयुक्त हुन्छ। यस्तो बेला संरक्षणको लागि सामूहिक जिम्मेवारी लिनु राम्रो हुन्छ। तथापी छुट्टाछुट्टै काम र परामर्श लिनु पनि आवश्यक पर्दछ।</p>
<p>वन नै नभएको क्षेत्र भित्रका एफ.एस.सी. प्रमाणीत वनहरू (समूह सदस्यका वनहरू वन विनाको भु दृश्यले घेरिएका हुन्छन्।)</p>	<p>यस्तो बेलामा संयुक्त व्यवस्थापनले विशेष महत्व भएको वन। जैविक विविधताको लागि धेरै फाइदा नपुग्न सक्छ। त्यसैले समूह सदस्यले वातावरणीय मूल्य जोगाउन आ-आफुले निर्णय लिनु राम्रो हुन्छ। तर पनि समूह स्तरमा पहिचान, व्यवस्थापन र अनुगमनका कामहरू गर्नाले खर्च कटौती गर्न सजिलो हुन्छ।</p>
<p>एफ.एस.सी. प्रमाणीकरण नभएको वन भित्रका एफ.एस.सी. प्रमाणित वनहरू (समूहका वन ठूलो वनको सानो हिस्साको रूपमा रहन्छन् तर वनहरू जोडिएका हुन्छन्। वरिपरिका वनहरू फरक फरक व्यवस्थापन अन्तर्गत रहेका तर प्रमाणीकरण नभएका हुन्छन्)</p>	<p>यस्तो बेला समूह सदस्यले संरक्षणको जिम्मा छुट्टाछुट्टै लिनु राम्रो हुन्छ, तर वृहत्तर संरक्षणको लागि र समूह सदस्य नभएका वनलाई पनि उत्तरदायी भएर काम गर्न दबाव दिनको लागि भने मिलेर योजना बनाउनु पर्दछ। समूह बाहिरका वनले काम गर्दा वा नगर्दाको अवस्थामा भने अप्ठ्यारो हुन सक्छ। यस्तो बेला समूह सदस्यले अप्ठ्यारा साम्य पार्न सक्दैनन्। तर समूह बाहिरका वनसँग आइपर्ने अप्ठ्यारा हटाउनको लागि सँगसँगै काम गर्ने सरल रणनीति बनाउन सकिन्छ।</p>

एफ.एस.सी.का आवश्यकता

एफ.एस.सी. तल दिए अनुसार होस् भन्ने चाहन्छ : दुर्लभ, संकटापन्न र लोपोन्मुख प्रजातीहरू -जस्तै चरा, वनस्पती, सरिसृप आदि) संरक्षण हुन यी प्रजातिहरूको वासस्थान -खाने, बस्ने, बच्चा जन्माउने आदि ठाउँ) संरक्षण होस्। जथाभावी शिकार खेल्ने, जनावर र वनस्पतिको अनाधिकृत संकलन नियन्त्रण होस्। वनको प्राकृतिक प्रणाली जोगियोस्। अर्को शब्दमा भन्दा विरुवा देखि ठूला रुखसम्म हरेक उमेरका रुखको व्यालेन्स होस् र प्राकृतिक वातावरण कायम होस् (एफ.एस.सी. सिद्धान्त ६ बाट लिइएको)

एफ.एस.सी. विशेष गरी critically important वनसँग बढी चासो राख्ने हुनाले तल दिए बमोजिम काम गर्न प्रेरित गर्दछ : वनमा रहेका उच्च महत्वका क्षेत्रको पहिचान गर्ने यी कस्ता महत्वका क्षेत्र हुन् र यिनको व्यवस्थापन कसरी गर्न सकिन्छ, भनेर सम्बन्धित व्यक्तिसँग परामर्श लिने।

यस्ता क्षेत्रको महत्व कायम रहने गरी यस्ता वनको व्यवस्थापन गर्ने यस्ता वनको प्रयोग र HCVF को संरक्षण योजना गरिए बमोजिम भइरहेको छ कि छैन, त्यसको अनुगमन गर्ने। (एफ.एस.सी. सिद्धान्त ९ बाट लिइएको।)

थप जानकारी कहाँबाट लिन सकिन्छ ?

Resources Online: Briefing note 5: "Simple Monitoring Methods" www.fsc.org/smallholders

The High Conservation Value Resource Network: www.hcvnetwork.org

Specific documents: Step by Step guide to Meeting FSC Certification Requirements for the Management and Monitoring of Biodiversity and High Conservation Value Forests – for Small and Low Intensity Managed Forests (ProForest/FSC, expected 2009)